Dalia Marija Stančienė, Juozas Žilionis

B. BITINAS IR L. JOVAIŠA: FILOSOFINĖS UGDYMO PARADIGMOS

<...> aš įteiksiu jums kūrimo sėklas bei pradus <...>,
atbaiginėkite gyvųjų būtybių kūrimą,
jungdami tai, kas mirtinga, su tuo, kas nemirtinga,
o po to ruoškite jiems maistą, juos maitinkite ir auginkite <...>
Platonas. Timajas (41 d).

Anotacija. Gilinantis į žmogaus ugdymo prigimtį ir jo specifiką, dažnai iškyla klausimas, kodėl filosofija ir ugdymas yra taip glaudžiai susiję. Ši problema buvo ir tebėra aktuali ugdymo teorijai ir praktikai. Straipsnyje autoriai apžvelgia Bronislovo Bitino ir Leono Jovaišos požiūrius į filosofijos paskirtį bei vaidmenį šiuolaikiniame ugdymo procese, asmenybės tobulinimo ir savikūros vyksme. B. Bitinas ugdymo realybėje išryškina pedagoginės diagnostikos vaidmenį, kaip ugdymo tikrovės pažinimo instrumentą; L. Jovaišą domina filosofinės gairės, atskleidžiančios pačios ugdymo tikrovės struktūrą ir jos pažinimo sudėtingumą.

Esminiai žodžiai: ugdymo filosofija, asmenybė, kultūra, vertybės, ugdymas.

Problemos aktualumas. Šiuolaikinė veržlaus ir intensyvaus gyvenimo situacija reikalauja naujai pažvelgti į žmogaus ugdymo procesą. Transformuojantis vertybinėms orientacijoms, ugdymo filosofija tampa tuo instrumentu, kuris pedagogikos teorijai ir praktikai, siekiančiai suvokti vertybių tikrovę ir žmogų, jo veiklą bei savęs įprasminimą realioje socialinėje ir kultūrinėje erdvėje, kloja pamatus. B. Bitino ir L. Jovaišos modeliuojamos ugdymo filosofinės idėjos ir tampa tuo metodologiniu pagrindu pasirinktai problemai šiuolaikiniame sudėtingame ir prieštaringame socializacijos procese spręsti.

Straipsnio tikslas – atskleisti B. Bitino ir L. Jovaišos filosofines ugdymo idėjas.

Tyrimo objektu filosofinės ugdymo idėjos ir jų transformacijos asmenybės tapsmo procese.

Tiriama problema analizuojama **analitiniu-interpretaciniu metodu**.

Filosofijos ir ugdymo sąsajos

Asmenybės ugdymas – sudėtingas, diskretiškas ir dinamiškas procesas, padedantis asmeniui suvokti ir įprasminti save, rasti vietą visuomeniniame gyvenime, sprendžiant esmines žmogaus būties problemas. Filosofija yra pagrindinių žmogaus būties, jo egzistencijos, visuomeninio gyvenimo materialiosios ir dvasinės kultūros interpretavimas, ieškantis ir perteikiantis esminius supančios aplinkos požymius, priežastis bei padarinius. Vadinasi, filosofija lieka svarbi tiek ugdymo teorijai, tiek ir praktikai.

Filosofiją ir ugdymą sieja įvairūs ryšiai. Remiantis belgų edukologijos profesoriaus Franzo de Hovre'o teorija [žr. 5], galima kalbėti apie prigimtinius, loginius, istorinius, socialinius, kultūrinius, žmogiškus ir religinius ryšius.

Prigimtiniai ryšiai visų pirma įsišakniję pačioje dalykų prigimtyje. Filosofija ir ugdymas susiję kaip tik tokiais ryšiais. Mat tokie ryšiai pirmiausia instinktyviai suvokiami ir tik vėliau sąmoningai apmąstomi. Ugdymo procese vyresniosios kartos jaunuomenei perteikia pasaulio sampratą taip pat natūraliai, kaip gimdymu – gyvybę [5, p. 23]. „Vaikai, – pasak Aristotelio, – tam tikra prasme yra tėvų pratęsimas" [žr. 1, p. 226 (1161b, 12)]. Visas ugdymas yra natūraliai susijęs su suaugusiųjų kartos dvasiniu gyvenimu, idealais, kultūros vertybėmis ir jų perteikimu būsimosioms kartoms.

Filosofiją ir ugdymo mokslą sieja loginiai priežasties ir pasekmės ryšiai. Ugdymo sistemos branduolį sudaro tie idealai, kuriuos žmonija puoselėja, o juos pasirinkti padeda filosofija. Atradus idealus belieka ugdymo procese juos modeliuoti taip, kad šie idealai rastų žmoguje atgarsį.

Istoriniai ryšiai skleidžiasi per nuo seniausių laikų ligi šių dienų filosofijos ir ugdymo tradicinius saitus. Kiekvienoje istorinėje epochoje ugdymo traktuotė turėjo apibrėžtą filosofinį pagrindą, kuris laikui bėgant keitėsi.

Socialinių ryšių pagrindu deklaruojamos filosofinės idėjos ir ugdymo institucijoms brėžiamos gairės siekti visuomeninės ir asmeninės gerovės.

Funkcionuoja ir kultūrinis filosofijos bei ugdymo ryšys. Materialioji ir dvasinė kultūra nėra vien įvairūs žmogaus veiklos pasiekimai. Iš tiesų kultūros esmė glūdi idealuose, kurių siekti įkvepiama visuomenė. Tokį siekimą žmonėse žadina filosofijos mokslas, atspindėdamas ir kurdamas mūsų kultūrinį klodą.

Filosofiją ir ugdymą jungia tai, kas kyla iš asmens prigimties, nes ugdymas grindžiamas psichologija. Vienas iš pripažintų jo tikslų – tai vaiko asmenybės plėtra, bet, norint to tikslo siekti, būtina pažinti tiek individualų vaiką, tiek tą idealą, kuris yra jo auklėjimo modelis. Be

to, niekas negali tapti tikru mokytoju, jei be atodairos nepasišvenčia ugdymo veiklai. Į tą veiklą jis turi pasinerti visu savo protu ir visa širdimi; čia jis privalo panaudoti visą savo išmintį ir žinias; toje veikloje turi pasireikšti jo charakteris; jo tikėjimas turi būti matomas iš jo darbų; jo viltis turi jam vadovauti, o jo meilė raginti dar labiau stengtis. Neparemtas tuo, kas žmogaus prigimtyje geriausia, ugdymas yra ne ugdymas, o mechaninė veikla.

Labai stiprus religinis filosofijos bei ugdymo ryšys. Religinis auklėjimas yra gražiausia ugdymo raiška, bet religinis ugdymas yra ne kas nors kita, kaip žmogaus auklėjimas remiantis ta gyvenimo filosofija, kuri ateina iš aukščiau. Pasak F. Foersterio, kiekvienas tikras dorovės kodeksas pats savaime ugdo [4]. O mintis, kad Dievas viską mato, *net pačias slapčiausias mūsų mintis ir veiksmus*, žmoguje palaiko visa, kas geriausia, įgauna galingą ugdomąją galią.

B. Bitino pedagoginės diagnostikos įžvalga filosofiniame ugdymo kontekste

Ugdymo filosofija, pasak B. Bitino, „nagrinėja tas filosofines kryptis, kurios įsikūnija ugdymo realybėje“ [3, p. 23]. Pati ugdymo realybė yra tiriama pedagogine diagnostika, kurioje galima išskirti dvi kryptis: aprašomąją (vertinamąją) ir diferencinę. Aprašomoji diagnostika apibūdina objektų požymius, interpretuojant juos ugdymo tikslų požiūriu [2, p. 14], o diferencinė diagnostika atskleidžia ugdymo sėkmės arba nesėkmės pirmines priežastis [2, p. 11], išskiria ugdymo realybėje persipynusius reiškinius ir priskiria juos tam tikrai objektų grupei [2, p. 6–7], bei parenka ugdymo technologijas. Taigi, pasak B. Bitino, „diferencinė diagnostika yra esminė sėkmingos pedagoginės veiklos sąlyga“ [2, p. 15]. Pedagoginė diagnostika yra dalis bendrosios diagnostikos, kuri B. Bitino koncepcijoje yra apibrėžiama, kaip „ypatinga pažinimo rūšis, tarpinė tarp tikrovės mokslinio pažinimo ir pavienio daikto, reiškinio ypatumų pažinimo“ [2, p. 7]. Pedagoginės diagnostikos ištakos yra siejamos su psichologine diagnostika, kadangi jos dėka yra diagnozuojamos ugdytinio vertybinės orientacijos, nuostatos, savybės. Šie asmenybiniai derinimai, įsilieję į žmogaus vidinį pasaulį, negali būti iki galo atskleisti, o yra tik konstatuojami pagal išorinius požymius, t. y. elgseną, žinias ir kt. Tad pedagoginė diagnostika, pasitelkusi psichologinės diagnostikos metodus, siekia atskleisti ugdytinių protinės veiklos gebėjimus, asmenų bei grupių psichologinį suderinamumą, t. y. tuos parametrus, kurie būtini ugdymo procesui organizuoti. Be to, kaip pažymi B. Bitinas, ugdymo procese svarbu ne tik mokymo ar išmokimo rezultatai, bet ir asmenybės vertybinės orientacijos, todėl pedagoginės diagnostikos sritis turi būti papildyta socialinių nuostatų diagnozavimu.

Kita vertus, ugdymo praktikoje svarbi vieta tenka didaktinei diagnostikai, kuri „nagrinėja ne tik realiai egzistuojančią („esamybę“), bet ir pageidautiną, laikomą optimalia tikrovę („geidžiamybę“) [2, p. 81]. Didaktinė diagnostika, pagrįsta ugdymo turinio bei mokymosi pasiekimų, kaip psichologinio reiškinio, teorijomis [2, p. 81], padeda nustatyti didaktinio diagnozavimo tikslus, analizuoja metodologinius ir didaktinius reikalavimus diagnozavimo instrumentuotei. Vadinasi, B. Bitino teigimu, „didaktinės diagnostikos priemonės tapo esminiu ugdymo tikrovės pažinimo instrumentu“ [2, p. 84].

Aptardamas socialinius ugdymo tikrovės parametrus, profesorius pabrėžia vertybinių orientacijų diagnostikos ypatumus. „Ugdytinių vertybinės orientacijos yra ne mažiau reikšmingas ugdymo rezultatas negu jų žinios, praktinės ir protinės veiklos gebėjimai“ [2, p. 138], todėl ugdymo teorijoje ir praktikoje ypač nūdienio vertybinio pliuralizmo sąlygomis kyla vertybių internalizavimo (jų tapsmo asmenybės savastimi) kriterijaus problema. Vertybių internalizacijos rezultatas, B. Bitino teigimu, yra ugdytinio išsiauklėjimas, vadinasi „išsiauklėjimo diagnostika siekia atskleisti vertybinių orientacijų kaip auklėjimo rezultato lygį“ [2, p. 139]. Išsiauklėjimo diagnostikos procese B. Bitinas išskiria du aspektus: išsiauklėjimo matavimą ir vertinimą, kurie ugdymo diagnostikos praktikoje neretai sutapatinami. Pedagogas pabrėžia, kad matavimas išreiškia objektyvų diagnostinį rezultatą, kuriuo konstatuojama tuo metu esanti ugdymo situacija, o vertinimas parodo tikėtiną ugdytinio vertybinių orientacijų kaitą, nesikeičiant ugdymui. Tokiu atveju nustatant išsiauklėjimo diagnostikos būvį, pasak B. Bitino, *teorinis* kriterijus reikalauja, kad būtų įžvelgti vidiniai ugdytinio elgesio motyvai ir jų santykis su realiu elgesiu laisvo pasirinkimo situacijoje. Priimant šią nuostatą, būtina patikrinti eilę hipotezių ir tik tada padaryti išvadą apie ugdytinio vertybinį pasaulį. Profesoriaus yra pasakęs, kad „norint pažinti žmogų, reikia drauge su juo suvalgyti pūdą druskos“ [2, p. 140], tai rodo, kad diagnozavimas, grindžiamas teoriniu kriterijumi, remiasi „gyvenimiškų rodiklių“ pagrindu. Mokslininkas pastebi, kad daugelis tyrėjų išsiauklėjimo kriterijų sieja su ugdytinio socialinės elgsenos visuomeniniu vertinimu, tačiau pačiai visuomenei, pasak B. Bitino, ne tiek svarbu, kodėl pilietis vienaip ar kitaip elgiasi, bet jai rūpi, kad nustatytų normų bei principų būtų tvirtai laikomasi. Vadinasi, ugdytojams tampa svarbu puoselėti ugdytiniuose patvaraus elgesio normas. Kadangi elgesį atskleidžia žmogaus poelgių visuma, tai mokslininkas atkreipia dėmesį, jog vertinant poelgį dėl jo sudėtingos struktūros iškyla daug problemų. Todėl profesorius pataria atsižvelgti į socialines bei asmenines poelgio pasekmes, išgyvenimus dėl poelgio rezultatų, ketinimus, nuostatas ir t. t. Visi šie poelgio komponentai priklauso ne tik nuo asmens verty-

binių orientacijų, bet ir nuo socialinių veiksnių bei asmeninių motyvų hierarchijos. Poelgio socialinis vertinimas (naudingas ar žalingas) priklauso teisinei sferai, o asmens ketinimai bei jo motyvacija vienaip ar kitaip elgiantis – ugdymo sričiai.

Žmogaus išsiauklėjimą B. Bitinas sieja su internalizuotų vertybių priėmimu ir jų realizavimu konkrečioje veikloje ir kasdieniniame elgesyje. Vertybių sistemos pasirinkimas priklauso ugdymo filosofijos sričiai – aksiologijai, kurios paskirtis, pasak B. Bitino, yra „nagrinėti vertybių funkcionavimą ugdomosios veiklos tikslų ir turinio lygmeniu, atsižvelgus į filosofinę koncepciją, kuria vadovaujamasi konstruojant ugdymo procesą“ [3, p. 174]. Vadinasi, socialinių normų ir vertybių įvertinimas yra svarbi pedagoginės diagnostikos dalis, kuri, remdamasi filosofijos mokslu, siekia „atsakyti į klausimą, kokia yra pedagoginė realybė, egzistuojanti *čia ir dabar*“ [2, p. 11].

L. Jovaiša apie filosofines ugdymo gaires

L. Jovaiša, aptardamas filosofijos gaires ugdymo mokslo raidai, akcentuoja, kad visas ugdymo mokslas kilęs iš filosofijos. Filosofija, atskleisdama fundamentaliąsias problemas, žvelgia į žmogaus būtį ir jo egzistenciją, sąmonės ir savimonės, pasaulio ir žmogaus, jo dvasios ir kuriamųjų vertybių bei veiklos gelmes. Vadinasi, ugdymo procese kaip žmogaus parengime „pilnutinio gyvenimo kūrybai jo paties galiomis, būtina remtis fundamentaliu, t. y. bendriausiu esminiu žinojimu apie pasaulio ir žmogaus kilmę, savybes ir likimą, apie ugdymo tikrovę ir jos pažinimo galimybes, apie gyvenimo ir ugdymo tikslą ir prasmę, apie gyvenimo savybes“ [6, p. 13].

Šiai problemai spręsti L. Jovaiša pasitelkia tokias filosofijos disciplinas kaip kosmologija, ontologija, gyvenimo filosofija, aksiologija ir kt.

Kosmologija žmogui suteikia patikimų žinių apie vidinius Visatos reiškinius, kurie, pasak L. Jovaišos, ugdo sampratą apie dvi esmines problemas: visatos savybes ir struktūrą, o taip pat gyvybę bei žmogaus savybes ir struktūrą. Analizuojant pasaulio struktūrą, ryškėja jo daiktų ir reiškinių erdvės, judesio ir laiko dimensijos.

Žmogaus savybių ir struktūros samprata padeda ugdytiniui konstruoti pasaulio pažinimo modelį, kuris prasideda pojūčiu. Jais gautą patyrimą, analizuoja protas, kurdamas sąvokas. Įvairūs sąvokų ryšiai konstruoja sprendimus bei vertinimus. Tačiau žmogiškasis pažinimas yra ribotas, todėl „reikia tikėjimo, nes jis papildo žinojimą“ [6, p. 17], kuris suteikia žmogui intelektualinę brandą ir laisvę rinktis. Tokį pasirinkimą gali suteikti tik ugdymas ir ugdymasis. Jis kyla iš žmogaus prigimties galių priimti, transformuoti, modeliuoti ir keisti gaunamą informaciją, kuri brandina jį patį ir tobulina aplinką.

Filosofinė ugdymo tikrovė giliau įprasminama ontologiniu aspektu. Ugdymo procese ontologinė analizė ryškėja plačiu pasaulėžiūriniu pagrindu, leisdama suvokti būties, egzistencijos, gyvenimo, įvykio bei reiškinio kaitą ir ypatumus, kurie determinuoja žmogaus gyvenimą, veiklą ir jo elgesį. Ypač aktualūs lieka būties ir nebūties apmąstymai, kurie paliečia visą esatį, pasireiškiančią „už mūsų ir mumyse“ ir jungia žmogaus materialinius ir dvasinius pradus. Tokioje esatyje, kaip pažymi L. Jovaiša, „glūdi materijos ir nematerijos darna, nes materija ir nematerija iš esmės nesiskiria, nors jų lytys skirtingos“ [6, p. 28]. Galima teigti, kad pati žmogaus egzistencija jau tampa pačiu ontologinio ugdymo pagrindu. Ji atskleidžia visybinę asmenybės sampratą, kuri teigia ugdymą kaip informacinių ryšių derinimą, lemiantį pažinimą ir kaitą.

Ugdymo filosofija apima ir žmogaus gyvenimo prasmės problemą, kurią žmogus pradeda spręsti remdamasis tuo, kaip suvokia ir vertina save, ieškodamas savo veikloje ir santykiuose užsibrėžtų tikslų ir vertingumo savo fizinei ir dvasinei raiškai tenkinti. Tokia gyvenimo prasmė, L. Jovaišos teigimu, siejama su tendencija augti, tobulėti, siekti naujų laimėjimų ir džiaugtis jais.

Prasmės problema priklauso nuo žmogaus pasirinkto gyvenimo tipo ir formos. Individualus ar bendruomeninis gyvenimo tipas, materialioji ar kultūrinė gyvenimo forma ugdo tam tikras asmenybes su būdingomis savybėmis ir aspiracijomis. Ugdymo filosofija turi glaudų ryšį su aksiologija kaip vertybių mokslu. Žmogaus egzistencija, kaip orientacija apibrėžtoje tikrovėje, paremta tam tikromis vertybėmis.

Profesorius išskiria prigimtines, egzistencines, praktines, ekonomines, socialines, kultūrines, psichines ir dvasines vertybes. Jų įsitvirtinimui reikalinga realizuoti penkių veiksmų programa: 1) fizinės ir dvasinės pastangos, 2) geri įpročiai, 3) kompetencija, 4) pozityvus požiūris į žmones, jų tarpusavio santykius, atliekamą veiklą ir jos rezultatus, 5) asmens savarankiškumas, paremtas laisve rinktis. L. Jovaišos rekomenduojama penkių veiksmų modelis „yra programa minimum, kurios neįgyvendinus neįmanomas pilnutinis žmogaus gyvenimas“ [6, p. 43], kuris asmenį orientuoja pozityviai priimti ir vertinti pasaulį, kitą žmogų ir patį save. Toks priėmimas ir vertinimas lydimas amžinai nekintančiomis gėrio, grožio bei tiesos transcendentalijomis. Gėris žmogui teikia pusiausvyrą ir ramybę, tuo tarpu blogis prieštarauja darnos idealams, palikdamas pėdsaką mąstyti ar bloga visa tai, kas laikoma blogiu. Grožis žmogui atskleidžia vertybių didingumą, o tikroji tiesa visada paremta tokiais žmonių veiksmais ir poelgiais, kurie grindžiami tomis pačiomis gėrio ir grožio vertybėmis.

Taigi profesoriaus L. Jovaišos žvilgsnis į ugdymo filosofiją gan platus – nuo transcendentinių aukštumų iki kasdieninės realybės, kuri supa ir gaubia žmogų. Toje

realybėje po filosofijos skraiste ugdymas iškyla kaip „žmogaus pilnutinio gyvenimo kūryba jo paties jėgomis, aprūpinant jį saviraiškos priemonėmis“ [6, p. 65].

Išvados

1. Filosofija, spręsdama ir interpretuodama pagrindines žmogaus būties problemas, ugdymo teoriją ir praktiką priartina prie asmenybės, tapsmo ir savikūros proceso. Filosofiją su ugdymu sieja prigimtiniai, loginiai, istoriniai, kultūriniai, žmogiški ir religiniai ryšiai.

2. Originali B. Bitino pedagoginės diagnostikos koncepcija pagrindžia ir diferencijuoja ugdymo filosofijos sąvokas, kurių dėka diagnozuojami ugdymo proceso ypatumai. Pedagoginė diagnostika padeda nustatyti ugdymo problemų priežastis ir nurodo mechanizmus jų neutralizavimui.

3. B. Bitino apibrėžtas asmens vertybių internalizavimo procesas leidžia praktiniame ugdymo darbe išryškinti ugdytinio veiklos ir elgesio motyvus ir, koreguojant juos su socialinės elgsenos normomis, ugdyti vertybines orientacijas.

4. L. Jovaiša filosofines ugdymo gaires sieja su fundamentaliomis asmenybės problemomis, atskleidžiančiomis žmogaus būties ir jo egzistencijos dimensijas. Šių dimensijų raiškai pasitelkiamos tokios filosofijos disciplinos kaip kosmologija, ontologija, gyvenimo filosofija ir aksiologija.

5. Žvilgsnį į žmogaus ugdymą L. Jovaiša kreipia nuo transcendentinių aukštumų iki jo realios kasdienybės, paženklintos gėrio, grožio ir tiesos kontūrais. Taip modeliuojamas ugdymo procesas integruoja asmenybę į socialinę tikrovę, išryškindamas jos individualybę ir saviraiškos galias.

Literatūra

1. Aristotelis. Nikomacho etika // Aristotelis. Rinktiniai raštai. – Vilnius: Mintis, 1990.
2. Bitinas B. Pedagoginės diagnostikos pagrindai. – Vilnius:VPU, 2002.
3. Bitinas B. Ugdymo filosofija. – Vilnius: Enciklopedija, 2000.
4. Foerster F. Autorität und Freiheit. – München: Kösel & Pustet, 1923.
5. Hovre De F. Catholicism in Education. – New York: Benziger Brothers, 1934.
6. Jovaiša L. Edukologijos įvadas. – Vilnius: Vilniaus universitetas, 2002

Summary

Dalia Marija Stančienė, Juozas Žilionis

THE PARADIGMS OF PHILOSOPHICAL EDUCATION: B. BITINAS AND L. JOVAIŠA

The upbringing of personality is a quite complicated and subtle process which assists person to understand his own self, to find the meaning in living and place in society. Philosophy considers the fundamental problems of ontology and ethics gives to the theory of education the solid basis of principles and opens the wide horizons of inquiry. Pedagogy and Philosophy have direct logical, historical, sociological, cultural, and religious relations.

B. Bitinas combines philosophy with pedagogic diagnostics and inquires the sociological parameters of education, especially axiological attitudes. The measurement of value internalization is important part of pedagogical diagnostics. It enables the better understanding of pedagogical process and evaluation of its results.

L. Jovaiša underlines the idea that all pedagogy springs from philosophy. Together they assist man in striving for fullness of life and joy of creativity. According to L. Jovaiša, the philosophy of education mostly deals with the problems of meaning, purposes and value of human life.

Key words: philosophy of education, person, culture, values, upbringing.

Vilniaus pedagoginis universitetas,
Etikos katedra,
Edukologijos katedra
Įteikta 2006 m. liepos mėn.